

МАРИНІВ ІВАННА ІГОРІВНА

кандидатка юридичних наук, доцентка кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

САЙКО ІВАННА ОЛЕКСІВНА

студентка 3 курсу факультету міжнародного та європейського права, Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

УДК 341.01:341.24

DOI 10.37772/2518-1718-2025-1(49)-9

ВІДНОСНА ТА АБСОЛЮТНА НЕДІЙСНІСТЬ В ПРАВІ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ

У статті здійснено ґрунтовний аналіз концепції недійсності міжнародних договорів у межах правового регулювання Віденської конвенції 1969 року про право міжнародних договорів (далі – ВК). Основна увага зосереджена на розмежуванні відносної та абсолютної недійсності договорів, їх юридичній природі та особливостях застосування в міжнародно-правовій практиці. Досліджено підстави для визнання договорів недійсними, зокрема: порушення норм внутрішнього права держав, що мають істотне значення; перевищення повноважень представниками держав; помилка; обман; підкуп; примус представників держав або самих держав через загрозу силою чи її застосування, а також суперечність договорів імперативним нормам загального міжнародного права (*jus cogens*).

На основі аналізу наукової літератури, міжнародних актів та судових рішень у статті розглянуто питання кола суб'єктів, уповноважених ініціювати недійсність міжнародного договору, а також питання щодо моменту з якого договір визнається недійсним. Досліджено теоретичні підходи до проблематики недійсності міжнародних договорів. Здійснено порівняльний аналіз процедурних аспектів та юридичних наслідків визнання міжнародних договорів недійсними. Особлива увага приділяється статтям, що регулюють питання недійсності та наслідків щодо міжнародних договорів які суперечать імперативним нормам загального міжнародного права *jus cogens*.

Визначено, що стаття 65 Віденської конвенції, яка встановлює процедуру для вирішення спорів між сторонами договору без необхідності звертатися до міжнародних судів чи арбітражних органів, створила важливі передумови для врегулювання питання недійсності договорів в більш дипломатичний спосіб, без звернення до міжнародного судового органу чи арбітражу.

Ключові слова: міжнародний договір, відносна недійсність, абсолютна недійсність, Віденська конвенція про право міжнародних договорів.

Постановка проблеми. Концепція недійсності міжнародних договорів передбачає, що міжнародна угода може бути визнана недійсною за певних обставин. Віденська Конвенція 1969 року про право міжнародних договорів передбачила положення, що дійсність договору або згода держави на обов'язковість для неї договору може оспорюватись тільки на основі застосування цієї Конвенції (ст. 42). Від так в Частині V Розділі 2 Віденська Конвенція врегулювала питання недійсності міжнародного договору скрізь призму переліку обставин, на які може посилається держава (ст. 46-50), додавши три особливі обставини, які не містять вказівки «посилається як на підставу недійсності». Це статті 51, 52 і 53 ВК, які оперують термінами «договір немає ніякого юридичного значення» та «договір є недійсним». Тож

питання недійсності міжнародного договору має два основних підходи: відносна недійсність (*relative invalidity* «можливість бути визнаним недійсним») та абсолютна недійсність (*absolute invalidity* «недійсність від початку»). Однак розмежування підстав відносної і абсолютної недійсності породжує низку проблем, щодо яких юридична література досі не дає чіткої відповіді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями припинення дії міжнародного договору та підставам їх недійсності займались низка науковців у галузі міжнародного права. Серед них – дослідники, які зробили неоціненний внесок у неофіційну кодифікацію та прогресивний розвиток міжнародного права, зокрема Херш Лаутерпах (Hersch Lauterpacht), Джеральд Фіцморіс (Gerald Fitzmaurice),

Гемфрі Уолдок (Humphrey Waldock), Паскуале Фіоре (Pasquale Fiore).

Їхній внесок продовжують і розвивають Вольфганг Граф Вітцум (Wolfgang Graf Vitzthum), Нгуєн Коук Дінь (Nguyen Quoc Dinh), Олівер Дор (Oliver Dörr), Бенедетто Конфорті (Benedetto Conforti), Анджело Лобелія (Angelo Lobelia), Кірстен Шмаленбах (Kirsten Schmalenbach) та ін.

Метою статті є аналіз відносних та абсолютних підстав недійсності міжнародного договору, їх правове значення, процедури для їх застосування та наслідків для сторін, з огляду на важливість забезпечення додержання принципу *pacta sunt servanda*.

Виклад основного матеріалу. Недійсність міжнародного договору є правовою ситуацією, за якої договір втрачає юридичну силу або визнаний таким, що не має юридичних наслідків. Одні науковці зазначають, що критерієм для поділу недійсності на відносну та абсолютну є коло суб'єктів, які можуть ініціювати дане питання. Так, Нгуєн Коук Дінь (Nguyen Quoc Dinh) зазначає, що в різних правових системах внутрішнього правопорядку застосовуються два види недійсності щодо договорів, а саме абсолютна та відносна. Сутність абсолютної недійсності полягає в тому, що будь-яка зацікавлена особа (сторона угоди чи третя особа) може посилатись на недійсність акту; у випадку відносної недійсності — тільки учасниками, сторони угоди [5, с. 122]. Інші дослідники в основу розмежування даних двох понять ставлять темпоральний часовий ефект. Від так, Олівер Дор (Oliver Dörr) вказує, що у разі абсолютної недійсності договір або згода держави є недійсними *erga omnes* з самого початку. У випадку відносної недійсності, підстава недійсності має бути заявлена державою-учасницею, щоб набрати юридичної чинності. Інакше договір або згода держави залишаються дійсними. Таким чином, договір або згода держави, які є відносно недійсними, не є недійсними, але можуть бути визнані як такі [3, с. 796].

Віденська конвенція сукупно представила підстави недійсності, які мають певні термінологічні особливості. Так, серед підстав відносної недійсності передбачені: порушення норм внутрішнього права особливо важливого значення які стосуються компетенції укладати договори ст. 46 ВК; недодержання спеціальних обмежень правомочності представником на вираження згоди держави, за умови доведення їх до відома усіх хто брав участь у переговорах ст. 47 ВК; виявлення помилки, яка стосується факту або ситуації, що існували при укладенні міжнародного договору ст. 48 ВК; укладення договору під впливом обманних дій ст. 49 ВК; і прямий або непрямий підкуп представника іншою державою ст. 50 ВК [1]. Це перелік підстав, які оперують словосполученням «посилатись як на підставу недійсності», що одразу

наштовхує на розуміння щодо неможливості довільної поведінки держави анулювати договір, вважаючи його недійсним. Від так, відносна недійсність є тимчасовою, за своєю природою, та може бути виправлена у рамках спеціальної процедури, передбаченої статтями 65-68 Віденської конвенції.

Стаття 65 ВК передбачає процедуру, якої слід дотримуватись щодо недійсності договору. Принагідно, дана стаття поширює свою дію і на підстави припинення дії договору, де також не передбачається автоматизму. Від так ВК не допускає довільного припинення виконання зобов'язань за міжнародним договором стороною, яка вбачає підставу недійсності. Вона повинна повідомити інших учасників про свою вимогу, зазначивши заходи, яких передбачає вжити щодо договору, а також здійснивши обґрунтування. Наступний етап залежить від того чи надійде протягом трьох місяців заперечення. Різні погляди сторін на одну і ту ж ситуацію призводять до виникнення спору, який в міжнародному праві повинен вирішуватись мирним шляхом. Тож, в ч. 3 ст. 65 ВК йдеться про те, що якщо надійде заперечення з боку будь-якого іншого учасника, сторони повинні добиватись врегулювання за допомогою засобів, зазначених у статті 33 Статуту Об'єднаних Націй. Пам'ятаємо, що ст. 33 Статуту ООН дає перелік мирних засобів, серед яких: переговори, обстеження, посередництво, примирення, арбітраж, судовий розгляд, звернення до регіональних органів або угод чи інші мирні засоби на власний вибір [2, с. 164]. На сам кінець, усякий акт, який має на меті оголошення договору недійсним, оформляється у вигляді документа, який надсилається іншим учасникам (ст. 67 ВК).

Аналіз ВК дає можливість зробити висновок, що відносна недійсність зберігає юридичну силу міжнародного договору поки одна із сторін не доведе наявності тієї чи іншої підстави. У випадку успішного оскарження дійсності, договір буде визнаний недійсним.

На відміну від відносної недійсності, абсолютна недійсність міжнародного договору стосується таких підстав як примус представника держави діями або погрозами спрямованими проти нього (ст. 51 ВК), примус держави шляхом погрози силою або її застосування (ст. 52 ВК) та грубе порушення імперативних норм міжнародного права (*jus cogens*) (ст. 53 ВК). Дані підстави є серйозними порушеннями, для яких ВК передбачила особливі формулювання, а саме: договір не має ніякого юридичного значення, договір є недійсним.

Перше питання, яке викликає інтерес, стосується того чи можна вважати дані статті, як такі, що автоматично припиняють дію договору. Як зазначають дослідники Б. Конфорті (Benedetto Conforti) та А. Лобелія (Angelo Lobelia) це проблема, щодо якої

юридична література досі не дає чіткої відповіді. Якщо розглянути статті 46-64, які регулюють окремі підстави недійсності та припинення дії міжнародного договору, здається, що проблема вирішена: деякі з цих положень використовують вирази, що дають змогу припустити автоматичність, інші ж вказують на необхідність початку процедури для оскарження. Однак, аналіз статей 65-68, створює враження, що автоматичність у будь-якому випадку виключена щодо всіх підстав без винятку [4, с. 46].

Статті 65-68 ВК разом з положеннями про окремі підстави недійсності створюють невизначеність та сумніви. Це підтверджується ще й тим, що в ВК існує ще одна стаття яка оперує поняттям «немає ніякого юридичного значення», це стаття 8 ВК, коли мова йде про вчинення представником дій без належних на це повноважень. На відміну від статей 51, 52 і 53 ВК стаття 8 дає чітке уявлення, що термін «немає юридичного значення» означає не створення жодних зобов'язань для держави. Однак стаття 8 ВК поміщена в розділі укладення договорів, що принципово відрізняє її від статей розділу недійсність, оскільки на цьому етапі міжнародний договір «не народжується», а від так принцип *Pacta sunt servanda* ще не розпочав свою дію.

Як зазначають Б. Конфорті (Benedetto Conforti) та А. Лобелія (Angelo Lobelia) немає причин дивуватися, що відповідь на питання щодо проблеми автоматичності підстав недійсності або припинення договору, що стосується Віденської конвенції, не може бути знайдено в юридичній науці. На думку вчених, теза автоматичності отримує одностайну підтримку лише щодо припинення дії договору за взаємною згодою сторін [4, с. 47].

В Коментарі до Віденської Конвенції дослідники Олівер Дор (Oliver Dörr) та Кірстен Шмаленбах (Kirsten Schmalenbach) зазначають, що згідно з принципами міжнародного права, недійсність договору може бути зумовлена різними порушеннями, такими як застосування сили, примусу чи іншими серйозними порушеннями, що зачіпають основні принципи міжнародного права. Абсолютна недійсність є ситуацією, коли договір не має юридичної сили з самого початку, тобто він не набирає чинності на міжнародній арені через серйозні порушення в момент його укладання. Такі договори є *nullius* (латинський термін, що вказує на відсутність юридичних наслідків). В такому випадку міжнародний договір вважається *ipso facto* (в силу самого факту) недійсним від початку. Це означає, що навіть без спеціального рішення міжнародного органу про недійсність, договір не має юридичних наслідків *ab initio* (з самого початку) [3, с. 924].

В науковій літературі існує точка зору, що відповідно до загального принципу міжнародного права

кожна сторона – як суверенна держава – сама і під свою відповідальність оцінює ситуацію, що стосується її. Таким чином, держава має можливість самостійно визначити наслідки порушення міжнародного договору і оголосити про його недійсність в односторонньому порядку. Відношення держави виражається в її відмові від виконання договору, що призводить до фактичного автоматичного припинення дії договору [5, с. 124]. Дослідники Нгуєн Коук Дінх (Nguyen Quoc Dinh), Патрік Дайє (Patrick Daillier) та Ален Пелле (Alain Pellet) посилаються в цьому висновку на окрему думку, висловлену суддею Вінярським у рішенні «щодо деяких видів витрат ООН»: «Держава, яка вважає, що їй завдано шкоду, сама відкидає неправомірний, на її думку, правовий акт. Звісно, це серйозне рішення, до якого можна звертатися лише у виняткових випадках, однак інколи воно виявляється неминучим і визнається таким, загальним міжнародним правом» [6, с. 232].

Слід зазначити, що у вищезазначеній справі досліджувалось питання щодо відмови держав виконувати рішення Генеральної Асамблеї ООН на основі невідповідності їх Статуту ООН. Від так оцінка дійсності здійснювалась щодо резолюцій, а не міжнародних договорів. Однак, суддя Вінярський зазначив, що недійсність юридичного документу можна використовувати тільки після того, як компетентний трибунал визнає його недійсним. Це міркування є відображенням національного правопорядку. В міжнародному праві не існує трибуналу, який має компетенцію оголосити документ недійсним. Саме держава, яка вважає себе потерпілою стороною відкидає документ, який на її думку має підстави, що роблять його недійсним [6, с. 232]. Тож, попри те, що досліджувалось питання недійсності резолюції, окрема думка судді Вінярського стосувалась міжнародного акту в цілому. Професор Рейтер, також зазначає, що «договір оголошується недійсним самими державами через відсутність компетентного судового органу» [7, с. 138].

Аналізуючи вищесказане, слід наголосити, що в Комісії Міжнародного права досить складно обговорювалось питання щодо недійсності міжнародного договору *ab initio*. Ідея обов'язкової процедури судового врегулювання спорів була сприйнята як непридатна, а компромісом, «соломонівською позицією» було вирішено дотримуватись процедури повідомлення, передбаченої статтею 65 ВК [3, с. 943].

Тож, як у випадку відносної так і абсолютної недійсності, ВК виключила автоматичність в договірних відносинах, регламентувавши процедуру для оспорування недійсності міжнародного договору (ст. 65-68). Той факт, що ст. 50, 51 і 52 ВК не оперують поняттями «посилатись як на підставу недійсності» не позбавляє сторону міжнародного договору

обов'язку повідомлення іншої сторони чи сторін, щодо однієї з підстав недійсності договору. Дане повідомлення є початком процедури, яка продовжиться необхідністю отримання відповіді іншої сторони та врегулювання даного питання мирними засобами.

Наступним важливим аспектом є визначення кола суб'єктів, які мають право посилається на недійсність міжнародного договору. Як зазначають вчені, на перший погляд, статті 51, 52 і 53 Віденської конвенції сформульовані безособово. Це створює враження, що будь-який зацікавлений суб'єкт, незалежно від того, чи є він стороною договору, може апелювати до положень цих статей. Однак аналіз статей 65 і 66 Конвенції демонструє протилежний підхід: право заявляти про недійсність договору обмежується лише державами-учасниками відповідного договору, що істотно звужує потенціал розширеного тлумачення цих норм [5, с. 123].

У зв'язку з цим дослідники звертають увагу на парадоксальність такого обмеження. Чи є виправданим той факт, що право посилається на недійсність міжнародного договору належить лише сторонам? Зокрема, у випадках порушення договором норм *jus cogens*, логічним видається визнання права будь-якої держави діяти з метою забезпечення міжнародного правопорядку [5, с. 123]. Міжнародний суд ООН частково торкнувся цього питання у своєму рішенні у справі *Barcelona Traction* [8]. Суд зазначив, що загальні обов'язки, що випливають із норм *jus cogens*, можуть стати підставою дій для усіх держав. У випадку зобов'язань конвенційного характеру – застосування цього принципу обмежується відносною силою договору [8, с. 47]. Це вказує на розмежування між універсальною природою норм *jus cogens* і специфічною договірною природою зобов'язань, що може обмежувати коло суб'єктів, які мають право діяти.

Якщо слідувати даній позиції Суду ООН (case *Barcelona Traction*), можна здійснити наступне розмежування підстав недійсності міжнародного договору, беручи за основу такий критерій, як коло суб'єктів, здатних ініціювати недійсність. Відтак: а) підстави недійсності, передбачені статтями 46-52 ВК, як такі, що можуть бути ініційовані лише державами-учасниками міжнародного договору; та б) підстава, передбачена статтею 53 ВК (порушення норм *jus cogens*), як така, що може бути ініційована усіма без винятку державами.

Принагідно, аналізуючи процедуру в питанні недійсності міжнародного договору ст. 66 ВК закріплює ще одну принципову відмінність між випадком недійсності, яка виникає через порушення норм *jus cogens* (ст. 53 та 64), і іншими підставами недійсності. Якщо протягом дванадцяти місяців після дати, коли було сформульовано заперечення, не було до-

сягнуто ніякого рішення, пошук способу урегулювання повинен бути продовжений іншими шляхами, вказаними в цій нормі. У ній викладено: а) якщо спір стосується невідповідності міжнародного договору *jus cogens* – будь яка із сторін у спорі може передати його, шляхом письмової заяви, на вирішення Міжнародного суду, якщо тільки сторони не домовляться за спільною згодою передати цей спір на арбітраж; б) якщо спір стосується усіх інших підстав – будь яка із сторін у спорі може розпочати процедуру, зазначену у Додатку до цієї Конвенції, звернувшись з відповідним проханням до Генерального Секретаря Організації Об'єднаних Націй [1].

Процедура, визначена Додатком до Конвенції, заповнює прогалину в класичній волонтаристській системі. Кожна сторона може звернутися до Генерального секретаря ООН. Тому висловлюється сподівання, що Генеральний секретар зможе досягти мирного вирішення суперечки. У разі неспіху цієї останньої спроби він буде змушений передати справу до примирювальної комісії. Варто зазначити, що рішення цієї комісії не є обов'язковими, на відміну від рішення арбітра чи судді [5, с. 125].

Ще одним важливим процедурним питанням в аналізі підстав недійсності міжнародного договору є визначення моменту, з якого договір вважається таким, що не має юридичної сили. Відтак, договір недійсним *ex tunc* (з моменту укладення), чи *ex nunc* (з моменту виявлення підстав недійсності). Це питання має принципове значення для оцінки правових наслідків, оскільки визначає ретроспективний чи перспективний характер впливу недійсності на договірні відносини.

Згідно з правилом недійсності *ab initio* – міжнародний договір вважається недійсним з дати його вступу в силу, а не з дати виявлення підстав недійсності. Принагідно, дане питання врегульовано у статті 69 Розділу V Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року. В ч.1 статті 69 Віденської конвенції зазначено, що договір, недійсність якого була встановлена відповідно до положень Конвенції, є недійсним. Положення недійсного договору не мають ніякої юридичної сили. Натомість, в ч. 2 ст. 69 ВК сказано, якщо, однак, були вчинені дії на основі такого договору: а) кожен учасник має право вимагати від будь-якого іншого учасника створити, наскільки це можливо, в їхніх взаємовідносинах становище, яке існувало б, якби не було вчинено зазначених дій; б) дії вчинені добросовісно до посилання на недійсність, не вважаються незаконними лише з причин недійсності договору.

Таким чином, загальне правило, встановлене в статті 69, має три основні аспекти. По-перше, воно встановлює, що недійсний договір є нікчемним, а його положення не мають юридичної сили (параграф

1). По-друге, воно пом'якшує суворість правила частини 1, дозволяючи кожній стороні вимагати від іншої сторони відновлення, наскільки це можливо, ситуації, яка б існувала, якби дії за договором не були вчинені (частина 2, підпункт «а»). По-третє, якщо цього не вимагають сторони або це фактично неможливо, дії, вчинені добросовісно до моменту оскарження недійсності договору, не визнаються неправомірними лише на підставі цієї недійсності (частина 2, підпункт «б»). Частина 1 статті 69 не зазначає прямо, що недійсний договір є недійсним *ab initio* (від початку), або що він має «абсолютну недійсність», чи що недійсність діє ретроспективно. Олівер Дор та Кірстен Шмаленбах вказують, що оскільки недійсність є наслідком юридичного акту, який не відповідає вимогам для свого виникнення, вона обов'язково діє ретроспективно з моменту укладення юридичного акту, тобто *ab initio*. Недійсність може бути оголошена через деякий час після укладення договору, і оскільки необхідно дотримуватися процедури, передбаченої статтею 65, може пройти значний період часу до встановлення недійсності. Навіть у такому випадку недійсність діє *ab initio*, однак із врахуванням правил, викладених у пунктах 2 і 3 статті 69, а також у статті 45 ВК (правило естопель). Їх спільне застосування може пом'якшити несправедливі наслідки, які можуть виникнути в результаті ретроспективної недійсності. [3, с. 1269].

Погоджуючись із вищевказаними твердженнями, слід відзначити, що договір, укладений за обставин, які спотворюють згоду, повинен вважатися таким, що не має ані «формальної», ані «суттєвої чинності» від самого початку. В той же час, частина 2 пункт б ст. 69 ВК закріпила відносно м'який ефект в наслідках недійсності. Вказівка на те, що «дії, здійснені добросовісно до того, як була заявлена недійсність, не стають незаконними лише через те, що договір виявився недійсним», пов'язано з вираженням автономії волі сторін, яка є основою міжнародного права в цілому та договірної права зокрема. Для прикладу Договір 1973 року між Німеччиною та Чехословаччиною, оголосив Мюнхенську угоду 1938 року недійсною (ст. I). Проте, ст. II, параграф 2 Договору передбачалось, що він «не впливає на правові наслідки для фізичних або юридичних осіб відповідно до законодавства, що застосовувалося в період між 30 вересня 1938 року та 9 травня 1945 року» (тобто, під час дії Мюнхенської угоди) та що він «не впливає на громадянство осіб, що виникло згідно з правовою системою будь-якої з двох договірних сторін» [9].

Принагідно зауважимо, що стаття 69 не поширюється на недійсність, що виникає внаслідок суперечності міжнародного договору з імперативною нормою загального міжнародного права відповідно до

статті 53 ВК. Наслідки цього специфічного виду недійсності регулюються статтею 71 ВК.

Згідно з пунктом 1 статті 71, якщо договір суперечить нормам *jus cogens*, сторони зобов'язані усунути наслідки будь-яких дій, вчинених на підставі положень, що порушують ці імперативні норми. Крім того, вони повинні привести свої взаємовідносини у повну відповідність із зазначеними нормами. Пункт 2 цієї статті регулює випадки, коли договір стає недійсним і припиняє свою дію відповідно до статті 64 Конвенції, коли виникає нова імперативна норма загального міжнародного права. У такій ситуації припинення договору: а) звільняє учасників від усякого зобов'язання виконувати договір у майбутньому; б) не впливає на права, зобов'язання або юридичне становище учасників, які виникли в результаті виконання договору до його припинення, за умови, що такі права і зобов'язання або таке становище можуть у майбутньому зберігатися тільки тією мірою, якою їх збереження саме по собі не суперечить новій імперативній нормі загального міжнародного права. Припустимо, що між двома державами був укладений договір, за яким одна з них погодилася створити завод для виробництва синтетичних наркотиків з метою постачання іншій державі. Якщо міжнародні конвенції були б розширені, щоб охоплювати такі синтетичні наркотики, виникла б більш широка норма *jus cogens*, яка скасовувала б цей договір. Поставки та платежі, здійснені в межах договору до цього моменту, були б законними, але жодна сторона більше не була б зобов'язана здійснювати їх чи приймати продукцію. Відповідно, жодна зі сторін не мала б права вимагати подальшого виконання зобов'язань чи компенсації за припинення експорту або за витрати на будівництво заводу.

Попри те, що стаття 64 ВК корелює зі статтею 53 ВК, регулюючи питання суперечності міжнародного договору з імперативною нормою *jus cogens*, вона не просто так поміщена в розділ припинення дії міжнародного договору, а не недійсність (як ст. 53 ВК). Особливість даної статті криється в наслідках. Якщо виникає нова імперативна норма загального міжнародного права, то будь-який існуючий договір, який виявляється в суперечності з цією нормою, стає недійсним і припиняється. Відтак, договір скасовується, а не вважається недійсним *ab initio*, оскільки він був дійсним на момент укладення. Дії, здійснені раніше, які пов'язані з виконанням договору, зберігають свою дійсність. З технічної точки зору відбувається припинення дії договору.

Таким чином, на відміну від інших підстав недійсності, де хоча б одна зі сторін не дала добровільної згоди на укладення договору, стаття 71 ВК (у зв'язку з статтями 53 та 64) припускає, що всі сторони свідомо уклали договір всупереч нормам *jus*

cogens, що в будь-якому випадку не виправдовує збереження юридичної ситуації, яка несумісна з такими нормами. У зв'язку з цим, повне відновлення полягає не у праві вимагати повернення взаємовідносин до становища, що існувало до прийняття договору (наслідки для ст. 46-52 ВК), а в обов'язку кожного учасника привести свої взаємовідносини у відповідність з імперативною нормою загального міжнародного права (наслідок для ст. 53 ВК). Це головна і єдина відмінність яка розділяє усі підстави недійсності, в залежності від наслідків, на ті, що суперечать імперативній нормі міжнародного права (ст. 71 ВК) та всі інші (ст. 69 ВК).

Імперативні норми міжнародного права є взірцем як для міжнародних договорів так і для поведінки суб'єктів. Як зазначає Р. Колб необхідно розрізняти дію *jus cogens* у зв'язку з дійсністю актів та дію *jus cogens*, як обмеження можливості діяти [9, с. 841]. Наприклад, у практиці Міжнародного суду ООН особливе значення має його Консультативний висновок у справі *Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory*, у якому Суд зазначив, що будівництво Ізраїлем стіни на окупованих палестинських територіях серйозно перешкоджало здійсненню палестинським народом свого права на самовизначення і, таким чином, було порушенням зобов'язання Ізраїлю поважати це право [10]. Дана справа є проявом невідповідності поведінки держави (будівництво стіни) нормам *jus cogens*. Натомість, на невідповідність міжнародного договору імперативним нормам, які стосуються права народів на самовизначення та постійного суверенітету над природними ресурсами посилювалась Гвінеї-Бісау в справі проти Сенегалу 1989 року. Питання стосувалось Угоди 1960 року, яка була укладена шляхом обміну листами 26 квітня 1960 року між Францією та Португалією, та стосувалась лінії морського кордону між Сенегалом (який на той час був залежною територією Франції) та Гвінеєю-Бісау (яка на той час все ще була португальською колонією). Від так арбітражний суд зазначив, що «з точки зору права міжнародних договорів *jus cogens* є «просто властивістю» деяких правових норм не порушуватись конвенційним шляхом» [11].

Що стосується статті 71 ВК, яка стосується наслідків припинення та недійсності міжнародного договору коли виникає норма імперативна норма загального міжнародного права, то вона ще жодного разу не була предметом судового розгляду [12, с. 63]. На практиці вплив імперативних норм на свободу укладення міжнародних договорів є обмеженим. Враховуючи перелік норм, які кваліфікуються як *jus cogens*, здається малоімовірним, що держави «свідомо» укладатимуть договори, які суперечать імперативним нормам.

Висновки. На підставі здійсненого аналізу можна прийти до висновку, що Віденська Конвенція про право міжнародних договорів «умовно та термінологічно» здійснила поділ підстав недійсності на абсолютні та відносні, адже кожна із підстав не залежно від того містить вона термін «посилатись як на підставу недійсності» (ст. 46-50 ВК), або ж «договір немає юридичного значення» (ст. 51 ВК), або «договір є недійсним» (ст. 52 і 53 ВК), створює для держави передумови для відкриття процедури, не даючи можливості для довільної поведінки чи одностороннього анулювання міжнародного договору. Це непослідовне використання термінів найкраще ілюструється загальним положенням ч.1 ст. 69 ВК згідно з якою договір, недійсність якого встановлено відповідно до цієї Конвенції, є недійсним. Від так, міжнародний договір який не був дійсно укладений, є «недійсним», незалежно від конкретної підстави недійсності. Окрім цього, кожна підстава має наслідком недійсність міжнародного договору *ab initio, ex tunc*. Поділ на абсолютні та відносні підстави є умовним ще і тому, що термін «недійсний», як його використовує Конвенція, не є терміном, що включає відповідні поняття національних правових систем, а є спеціальним терміном, що має особливе значення для цілей Віденської конвенції. Від так, стаття 65 Віденської конвенції, яка встановлює процедуру для вирішення спорів між сторонами договору без необхідності звертатися до міжнародних судів чи арбітражних органів, створила важливі передумови для врегулювання питання недійсності договорів в більш дипломатичний спосіб. Така процедура дозволяє державам досягти консенсусу без необхідності судового розгляду, що знижує ризики конфліктів та негативних наслідків для мирного співробітництва. Саме тому судова практика у цих питаннях не є широко розвиненою. У результаті, в питаннях недійсності міжнародних договорів до сьогодні міжнародні судові органи не сформуvalи чіткої позиції в питаннях кола суб'єктів здатних ініціювати недійсність міжнародного договору, чіткого розмежування абсолютних та відносних підстав та моменту з якого міжнародні договори визнаються недійсними. В незначних за своїм обсягом справах, суди часто обмежуються лише загальними висновками, не надаючи достатнього обґрунтування характеру недійсності. Відсутність таких роз'яснень веде до правового вакууму, коли неможливо чітко визначити, в яких випадках підстави недійсності є безумовними, а в яких – залежними від конкретних обставин чи волі зацікавлених сторін. Вирішення цих питань є важливим для розвитку міжнародного правопорядку та забезпечення стабільності в міжнародних відносинах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Віденська конвенція про право договорів : Міжнародний документ від 23.05.1969 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text
2. Статут ООН. Міжнародне право в документах / за ред. М. В. Буроменського. 2-ге вид., виправл. і доповн. Харків : Мачулін, 2006. 408 с.
3. Dörr O., Schmalenbach K. *Vienna Convention on the Law of Treaties. A Commentary*. Second Edition. Springer-Verlag GmbH Germany. 2018. 1535 с.
4. Conforti B., Lobelia A. Invalidity and Termination of Treaties: The Role of National Courts. *European Journal of International Law*. 1990. No. 1. P. 44–66.
5. Динь Н. К., Дайє П., Пелле А. *Международное публичное право: В 2-х т. Т. 1: Кн. 1.: Формирование международного права. Кн. 2.: Международное сообщество*. Пер. с фр. Киев. Сфера, 2000. 440 с.
6. Case ICJ Certain Expenses of the United Nations (Article 17, Paragraph 2, of the Charter) (Advisory Opinion M. Winiarski). ICJ. 1962. Rep. 151. URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/49/049-19620720-ADV-01-05-EN.pdf>
7. Reuter, P. *Introduction au droit des traités*. Édition mise à jour et approfondie. Paris : Presses Universitaires de France, 1985. P. 195–215. URL: <https://www.sfdi.org/wp-content/uploads/2014/03/Reuter-P.-Le-droit-des-traités-et-les-accords-internatioaux-conclus-par-les-organisations-internationales-Miscellanea-Ganshof.pdf>
8. International Court of Justice, *Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited (Belgium v. Spain)*, Judgment, I.C.J. Reports 1970, p. 3, at p. 32.
9. Kolb R. Observations sur l'évolution du concept de jus cogens. *Revue Générale de Droit International Public*. 2009. Vol. 841–842.
10. Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory. URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/131/131-20040709-ADV-01-00-EN.pdf>
11. Arbitral Award of 31 July 1989 (Guinea-Bissau v. Senegal). URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/82/6667.pdf>
12. Mik C. Jus cogens in contemporary international law. *XXXIII Polish Yearbook of International Law*. 2013. P. 27–93.

REFERENCES

1. Vienna Convention on the Law of Treaties: International document dated 23.05.1969. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text [in Ukrainian].
2. Buromenskyi M. V. (Ed.). (2006). *Charter of the United Nations. International law in documents* (2nd ed., revised and expanded). Kharkiv: Machulin. [in Ukrainian].
3. Dörr, O., & Schmalenbach, K. (2018). *Vienna Convention on the Law of Treaties: a Commentary* (2nd ed.). Springer-Verlag GmbH Germany. 1535 p.
4. Conforti, B., & Lobelia, A. (1990). Invalidity and Termination of Treaties: The Role of National Courts. *European Journal of International Law*, 1, 44–66.
5. Dinh, N. K., Dailler, P., & Pellet, A. (2000). *International Public Law: In 2 vols. Vol. 1: Formation of International Law. Vol. 2: International Community* (Trans. from French). Kyiv: Sfera. 440 p. [in Ukrainian].
6. Case ICJ Certain Expenses of the United Nations (Article 17, Paragraph 2, of the Charter) (Advisory Opinion M. Winiarski). (1962). ICJ. *Reports*, 151. Retrieved from <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/49/049-19620720-ADV-01-05-EN.pdf>
7. Reuter, P. (1985). *Introduction au droit des traités* (Updated and expanded ed.). Paris: Presses Universitaires de France. pp. 195–215. Retrieved from <https://www.sfdi.org/wp-content/uploads/2014/03/Reuter-P.-Le-droit-des-traités-et-les-accords-internatioaux-conclus-par-les-organisations-internationales-Miscellanea-Ganshof.pdf>
8. International Court of Justice. (1970). *Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited (Belgium v. Spain)*, Judgment. I.C.J. Reports, 3, at 32.
9. Kolb, R. (2009). Observations sur l'évolution du concept de jus cogens. *Revue Générale de Droit International Public*, 841–842.
10. Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory. (2004). Retrieved from <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/131/131-20040709-ADV-01-00-EN.pdf>
11. Arbitral Award of 31 July 1989 (Guinea-Bissau v. Senegal). (1989). Retrieved from <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/82/6667.pdf>
12. Mik, C. (2013). Jus cogens in contemporary international law. *XXXIII Polish Yearbook of International Law*, 27–93.

MARYNIV IVANNA

PhD in Law, Associate Professor at the European Union Law Department
of the Yaroslav Mudryi National Law University

SAIKO IVANNA

3rd year student of Faculty of International and European Law
of the Yaroslav Mudryi National Law University

RELATIVE AND ABSOLUTE INVALIDITY IN THE LAW OF INTERNATIONAL TREATIES

Problem setting. The concept of invalidity of international treaties provides that an international agreement may be declared invalid for certain features. The 1969 Vienna Convention on the Law of International Treaties provided that the validity of a treaty or the consent of a state to be bound by a treaty may be challenged only on the basis of the application of this Convention (Article 42). Therefore, in Part V, Section 2, the Vienna Convention regulated the issue of invalidity of an international treaty through the prism of a list of circumstances that a state may invoke (Articles 46-50), adding three features that do not contain the instruction “to invoke as grounds for invalidity”. These are Articles 51, 52 and 53 of the Civil Code, which use the terms “the treaty has no legal significance” and “the treaty is invalid”. Therefore, the issue of invalidity of an international treaty has two main approaches: relative invalidity (relative invalidity “possibility of being declared invalid”) and absolute invalidity (absolute invalidity “from the beginning”). However, the distinction between confirmed and absolute invalidity raises a number of problems for which the legal literature still does not provide a clear answer.

Analysis of recent researches and publications. The issues of termination of an international treaty and the grounds for their invalidity have been addressed by a number of scholars in the field of international law. Among them are researchers who have made an invaluable contribution to the unofficial codification and progressive development of international law, in particular Hersch Lauterpacht, Gerald Fitzmaurice, Humphrey Waldock, Pasquale Fiore. Their contribution is continued and developed by Wolfgang Graf Vitzthum, Nguyen Quoc Dinh, Oliver Dörr, Benedetto Conforti, Angelo Lobelia, Kirsten Schmalenbach, and others.

Purpose of research is to analyze the relative and absolute grounds for the invalidity of an international treaty, their legal significance, procedures for their application, and consequences for the parties, given the importance of ensuring compliance with the principle of *pacta sunt servanda*.

Article's main body. Based on the analysis of scientific literature, international acts and court decisions, the article considers the issue of the circle of subjects authorized to initiate the invalidity of an international treaty, as well as the issue of the moment from which the treaty is declared invalid. Theoretical approaches to the issue of the invalidity of international treaties are studied. A comparative analysis of the procedural aspects and legal consequences of declaring international treaties invalid is carried out. Special attention is paid to the articles regulating the issue of invalidity and the consequences for international treaties that contradict the peremptory norms of general international law *jus cogens*.

Conclusions and prospects for development. Article 65 of the Vienna Convention, which establishes a procedure for resolving disputes between parties to a treaty without the need to resort to international courts or arbitration bodies, has created important prerequisites for resolving the issue of the invalidity of treaties in a more diplomatic manner. Such a procedure allows states to reach a consensus without the need for judicial review, which reduces the risks of conflicts and negative consequences for peaceful cooperation. That is why judicial practice in these matters is not widely developed. As a result, in matters of the invalidity of international treaties, international judicial bodies have not yet formed a clear position on the circle of subjects capable of initiating the invalidity of an international treaty, a clear distinction between absolute and relative grounds, and the moment from which international treaties are declared invalid. In cases of minor scope, courts often limit themselves to general conclusions, without providing sufficient justification for the nature of the invalidity. The absence of such clarifications leads to a legal vacuum, when it is impossible to clearly determine in which cases the grounds for invalidity are unconditional, and in which cases they depend on specific circumstances or the will of the interested parties. Resolving these issues is important for the development of international legal order and ensuring stability in international relations.

Key words: international treaty, relative invalidity, absolute invalidity, Vienna Convention on the Law of Treaties.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Маринів І. І., Сайко І. О. Відносна та абсолютна недійсність в праві міжнародних договорів. *Право та інновації*. 2025. № 1 (49). С. 71–78.